

А. А. БОВА,
канд. соціол. наук.

ANDRIY A. BOVA,
Ph.D. in Sociology

СОЦІОЛОГІЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ОКРЕСЛЕННЯ ПРЕДМЕТНОЇ ГАЛУЗІ

Соціологія організованої злочинності: напрями дослідження

Соціологія приділяє значну увагу вивченню не лише закономірностей становлення і функціонування суспільства в цілому, а й дослідженню суспільних відносин і спільнот у конкретних сферах. Виходячи з цього можна визначити галузеву соціологію, предметом якої є вільний час, наука, мистецтво, культура, масова комунікація, освіта, громадська думка, молодь, сім'я, гендерні питання, політика, організації, праця, управління тощо. Слід також звернути увагу на конкретні твори, присвячені соціологічному аналізу тих чи інших проблем, – “Соціологія революції” (П. Сорокін), “Соціологія правосвідомості” (В. Щегорцов), соціологічні проблеми міжнародних відносин, військових конфліктів (Р. Арон), “Соціологія війни” (В. Серебрянников), “Соціологія економічної злочинності” (В. Яковлев). Зважаючи на актуальність проблеми організованої злочинності і корупції для нашого суспільства, можна запропонувати нову сферу соціології, предметна галузь якої полягатиме насамперед у вивченні закономірностей виникнення, функціонування і розвитку організованої злочинності як підсистеми суспільства, основних її суб'єктів у системі суспільних відносин, що можуть досліджуватися як у конкретно-історичному, так і в компаративному контекстах.

Соціологія організованої злочинності – галузь соціології, що описує і пояснює феномен організованої злочинності за допомогою соціологічних теорій і методів, тобто досліджує це явище в контексті і через призму структури суспільства. Соціологія організованої злочинності цікавиться не лише соціальними причинами організаційних форм злочинності і визначення на цій основі місця цього феномена в суспільстві, причин, що породжують його, умов, котрі йому сприяють, а й розробкою заходів попередження організованої злочинності.

Організована злочинність вивчається багатьма науками – правовими дисциплінами, економікою, політологією, історією, філософією, культурологією, соціальною психологією тощо. Разом з тим соціологія вирізняється комплексністю охоплення цього явища, включенням його в широкий контекст суспільних і соціальних відносин. За рівнем соціологічного узагальнення організована злочинність як підсистема суспільства може включати три напрями вивчення: а) організована злочинність у цілому, виокремлення її інституційних, загальних і універсальних якостей, зв'язків з іншими основними підсистемами суспільства – економікою, політикою, ідеологією, соціальною сферою; б) конкретно-історичні типи злочинних спільнот, рівні їх органі-

зованості; в) функціонування конкретних злочинних спільнот.

До безпосередніх напрямів соціологічного дослідження організованої злочинності можна віднести:

- формування, розвиток, функціонування організованої злочинності в конкретних соціально-економічних і політичних умовах як підсистеми суспільства;

- рольовий статус організованої злочинності в соціальному житті, організаційні форми злочинних промислів;

- організовану злочинність як соціальний інститут і його функції (соціалізація, формування ідентичності, засвоєння, збереження і поширення зразків поведінки, виробництво нелегальних товарів, надання нелегальних послуг тощо);

- соціально-економічні, політичні, соціально-психологічні чинники тінізації суспільних відносин;

- розгляд злочинної спільноти як малої неформальної групи і як соціальної організації;

- взаємовплив макро- і мікросередовища організованої злочинності;

- діяльність суб'єктів організованої злочинності, закономірності їх генезису, особливості структури і функцій;

- соціально-культурні та психологічні типи осіб-учасників злочинних спільнот, процеси лідерства в злочинних групах;

- громадська думка, експертна оцінка активності злочинних спільнот, діяльності правоохоронних органів з їх нейтралізації;

- математико-статистичні моделі організованої злочинності;

- політизацію організованої злочинності, криміналізація владно-управлінської сфери, соціально-кримінологічна характеристика п'ятої влади – дії специфічних нелегальних норм, альтернативних державним регуляторам соціальних відносин;

- інституційні засади корупції, її функції та дисфункції, структуру, форми прояву і особливості;

- засоби профілактики і протидії тіншовій економіці, організованій злочинності і корупції;

- соціокультурні чинники, що впливають на екстремізм і тероризм, аналіз процесів етнічних і політичних конфліктів у контексті розвитку цивілізацій. Даний напрям ґрунтується на соціологічних концепціях геополітики (Г. Спенсер, М. Вебер, Р. Коллінз, Дж. Тьорнер, С. Хантінгтон).

На нашу думку, основним предметом нової дисципліни є вивчення соціокультурного механізму функціонування і розвитку організованої злочинності, що передбачає звернення до особливостей суспільних відносин (соціальної структури і стратифікації), культури (системи соціальних норм і цінностей), політико-економічної ситуації.

Соціологічне розуміння організованої злочинності

Крім загальних концептів соціології, головними категоріями нової дисципліни є: організовані злочинні групи, злочинні організації, клани та кліки; тіншова нормотворчість; тіншова економіка; корупція; девіантна поведінка, соціально-негативні явища.

Визначальними є поняття, що характеризують передусім суб'єктів організованої злочинності – злочинні групи та злочинні організації. Важливо також окреслити умови, за яких кліки та клани перероджуються у мафії, набуваючи значного криміногенного потенціалу.

ООН у Конвенції проти транснаціональної організованої злочинності (2000), а також РЕ, ЄС, ІНТЕРПОЛом вироблені певні консенсуальні дефініції організованої злочинності [1; 2].

Поряд з тим, деякі кримінологи слушно зазначають, що організована злочинність, зокрема мафіозного типу, є поняттям не стільки кримі-

нально-правовим, скільки соціологічним. Американський соціолог Ф. Янні [3] відзначив велику роль родинних зв'язків у залученні нових членів злочинної організації. М. Хелер [3] порівнював організовану злочинну родину з ротарі-клубом, в рамках якого відбуваються співробітництво і взаємодопомога. Д. Альбіні [5] шукав засади організованої злочинності у патрон-клієнтних відносинах. С. Мастофскі і Г. Потер [6] вбачали в організованій злочинності неформальну, вільно структуровану, відкриту систему, основу якої складають не стільки великі корпоративні злочинні синдикати, скільки діяльність на нелегальному ринку організованих злочинних груп, побудованих по типу невеликих підприємств (така думка має рацію, оскільки сам характер нелегальної діяльності обумовлює її здійснення у вузькому колі осіб).

Мафія як вищий рівень організованої злочинності, на відміну від простих банд, використовує методи залякування з асоціативними зв'язками та круговою порукою для здобуття керівництва економічною діяльністю, одержання концесій, дозволів на проведення робіт, підрядів, здійснює перешкоди на шляху вільного виборчого права.

Сучасна організована злочинність являє собою виробництво, розподіл, обмін і споживання нелегальних благ і послуг, що спричиняє заміну спонтанних, випадкових, хаотичних, неорганізованих дій на впорядковану, стандартизовану, нормативно врегульовану, стійку взаємодією злочинців, зумовлює розподіл функцій та професіоналізацію, формування статусно-рольової системи як в середині злочинних спільнот, так і перенесення її в суспільство в цілому. Іншими словами, можна говорити про інституційні та структурні аспекти організованої злочинності. А ступінь її інституціалізації і вкоріненості в суспільстві та державних інститутах обумовлюється якраз культурним контекстом. У деяких країнах організована злочинність тримається в певних межах, не завдаючи

істотної шкоди економіці й політиці, в інших – значною мірою “підмінює” легальні інститути, а соціальні норми мафії конкурують за силою примусу з позитивними законами.

Організована злочинність являє собою високоорганізовану соціальну підсистему, що вирізняється інтегрованістю своїх елементів, гнучкістю і динамізмом функцій:

- “культурної” – формування зразків поведінки, усних і письмових кодексів поведінки, ідеології, соціального контролю;

- “політичної” – перебирання функції держави, забезпечення безпеки (від удаваних або реальних загроз) і певного порядку;

- “організаційної” – створення об'єднань з ієрархічною статусно-рольовою структурою;

- “економічної” – вироблення і поширення товарів та послуг незаконного походження;

- “соціалізації” (точніше – ресоціалізації і десоціалізації) – передача знань і зразків поведінки, підготовка кадрів.

Структура злочинних спільнот може бути різною. Наприклад, внутрішня будова сицилійської та американської мафій, колумбійських картелів обумовлюється як принципом квазіродини, так і фактором одержання доходів від злочинної індустрії, що зумовлює розподіл на секції, ієрархію кількох рівнів по типу корпорацій, з виокремленням колегіального органу управління, середнього керівного центру, підрозділів охорони, бойовиків, розвідки і контрозвідки, захисного буферу (коруптерів і протекторів), спеціалістів у галузі економіки і юриспруденції. Інші спільноти можуть мати мережеву аморфну структуру по типу зговору організаторів у рамках злочинного співтовариства або кліки рівних за впливом суб'єктів, що намагаються здобути політичну та економічну владу шляхом використання нелегальних засобів.

Норми організованої злочинності

Оскільки запропонована нова дисципліна носить міждисциплінарний характер, то її методологічна основа може складатися з концептів соціології, соціальної психології, економіки, політології, які накопичили значний потенціал у поясненні соціальної дійсності.

Зокрема, можна відзначити положення структурно-функціонального аналізу, який вирізняється системним підходом до дослідження соціальних явищ. У рамках структурно-функціональної парадигми набула розвитку концепція соціальної дезорганізації Р. Мертона, викладена в роботі “Соціальна структура і аномія”. Основне положення концепції полягає в обмеженості доступу осіб до інституційних засобів досягнення соціально схвалюваних цілей, що породжує девіантну поведінку індивідів.

У кожному суспільстві існують групи, для яких через низький суспільний статус або належність до національної чи релігійної меншини (наприклад, іммігранти) не існує забезпечуваних суспільством шляхів реалізації їхніх інтересів.

Концепція аномії як пояснення злочинності знайшла належне місце не лише у кримінології, а й в документах ООН, де неодноразово наголошувалося на тому, що неможливість для багатьох членів суспільства досягти власних цілей штовхає їх на шлях незаконних дій. Дана теза стає особливо актуальною за умов глобалізації світу, міжнародного поділу праці, коли зубожіння зазнають цілі країни, спонукаючи членів суспільства до протиправних та революційних дій. Яскравим прикладом цього є ідеології екстремістських організацій. Нині ми спостерігаємо модернізацію й постмодернізацію тероризму, перетворення його на фактор політики й економіки, що, безумовно, потребує пошуку соціологічних концепцій для пояснення цього процесу.

Аномія як відкритий конфлікт не може існувати постійно. Індивіди не лише ставлять собі за мету повалення існуючого устрою (терористичні групи), а й адаптуються до існуючих умов, часто-густо використовуючи на свою користь можливості тіньової економіки. Злочинна діяльність у межах організаційних форм породжує формування внутрішньогрупових норм і цінностей. Яскраві приклади дії неписаних правил поведінки простежуються у двох історичних соціокультурних формах організованої злочинності – мафії та співтоваристві злодіїв у законі.

Попри те, що сучасні злочинні організації мають багато ознак легітимних корпоративних підприємств, зокрема раціональну і бюрократичну структуру, орієнтовану на одержання максимального прибутку від нелегального підприємництва, вони зберігають при цьому архаїчні елементи або релікти феодалізму у вигляді, наприклад, кодексу мафії. Останній включає такі пункти:

- омерта (обітниця мовчання) – утаємничення структури організації, її дій і членів;
- лояльність – мета організації стоїть вище за мету індивіда або інтереси його сім'ї;
- повага – члени організації повинні виявляти повагу до інших членів і ніколи не заподіювати їм шкоди;
- дисципліна – необхідно підкорятися наказам.

Слід звернути увагу на ряд теоретичних концепцій, що акцентують увагу на дії тіньової нормотворчості в більш загальному, суспільному контексті. Даний аспект розглядається представниками різних наук – соціології, філософії, права, кримінології. Науковці використовують при цьому різну термінологію: “конфіденційна юриспруденція” (В. Босхолов), “інфраправо” (Ж. Карбоньє, А. Бова), “право сили” (С. Алексєєв), “тіньовий соціальний по-

рядок” (І. Клямкін, Л. Тимофеев), “негативне право” (В. Бачинін), “тіньове кримінальне право” (Е. Дідоренко, Б. Розовський, В. Чалий). Зміст і характеристика тіньового порядку досліджується як у політичному та історичному аспектах, так і з погляду положень інституційної економіки, що використовує для опису механізму продукування тіньових (протиправних зразків поведінки) і організації індивідів на кримінальній основі такі категорії економічного аналізу, як витрати, прибуток, конкуренція, споживання, зиск, договір.

Характерно, що науковці різних предметних галузей доходять до висновку про існування потужних тіньових інститутів та норм, а також антицінностей, що регулюють поведінку людей, зокрема на пострадянському просторі. Найбільш рельєфно тіньова нормотворчість проявляється при дослідженні інституціалізації і політизації організованої злочинності.

Політизація організованої злочинності

Характерно, що низка нормативно-правових визначень (документи ЄС і РЄ, Кримінальні кодекси Італії та Австрії) вказує як на характерну ознаку організованої злочинності негативну дію на політичне життя. Накопичені організованою злочинністю кошти йдуть на підкуп політичних діячів, створення позитивного іміджу в суспільстві тощо. Прагнення політичної влади характеризує якісно новий щабель розвитку організованої злочинності. У цьому контексті можна навести приклад сицилійської та американської мафії, японської якудзи, колумбійських наркокартелів.

Здобуття політичного впливу здійснюється зазвичай шляхом корупції. Політична корупція може полягати в торгівлі впливом, нелегітимному використанні адміністративного ресурсу, фінансуванні політичних партій з порушенням закону, купівлі голосів, протекціонізму – висуванні

працівників на вищу посаду за ознаками спорідненості, земляцтва, особистої відданості тощо. Корупцію характеризує порушення підкупленою посадовою особою принципу публічності влади в егоїстичних інтересах приватних осіб.

Корупція має в собі як “позитивні” аспекти (можливість робити власний бізнес, прискорити вирішення справи, витіснення неекономічної злочинності зі сфери економіки), так і негативні (усвідомлення населенням підкупності державної системи, моральні збитки суспільству, суттєву різницю між декларованими цінностями та реальними, неефективний розподіл ресурсів, неекономне витрачання коштів держбюджету, стимуляція беззаконня і поширення кримінальних структур, узурпація влади, економічні втрати, несправедливий розподіл доходів).

Інституціалізація політичної корупції відбувається, зокрема при лобюванні певних законів різними політико-економічними угрупованнями. Систематичність підкупу зрештою закріплюється в організації чітко визначеної структури з усталеними функціями та контролем. Попри те, що лобювання є визнаною практикою на Заході та одним з механізмів контролю над бюрократичним апаратом, за умови непрозорого впливу на політичне життя виникає конфіденційна юриспруденція, змістом якої виступає паралельна, іноді спеціально утаємничена нормативна база, що слугує інтересам цього апарату.

До прихованих груп впливу, що обстоюють свої інтереси неправовими, часто протиправними діями, за допомогою корупції і насилля відносять клани і кліки. На нашу думку, певну роль в поясненні сучасних тенденцій одержавлення організованої злочинності може відіграти ідея клієнтелізму* як організації суспільних відносин. Саме клієнтелізм лежить в основі формування організацій мафіозного типу.

Організовані злочинні спільноти намагаються вплинути на економіку і політику, зокрема, на управлінські рішення, ухвалення законів, кадрові питання, виборчі кампанії, а клани і кліки, переслідуючи аналогічні цілі, вдаються до мафіозних методів вирішення суперечок.

Соціальною базою корупції часто послугують клієнтарні угруповання – аморфні неформальні закриті структури, в середині яких, однак, існують ієрархічні відносини. При цьому клієнтарні групи можуть існувати в бюрократичних організаціях з адміністративно-посадовою ієрархією, на підставі спільних економічних інтересів, походження чи етнічної приналежності (тобто включати клан як спільноту родичів) тощо. Нині клієнтелі об'єднують представників бізнесу і політики, тому є сенс говорити про клієнтарні адміністративно-економічні угруповання, що включають кілька гетерогенних груп або центрів. Корені їх формування слід шукати в структурі радянського суспільства.

За радянських часів організована злочинність, що включала діяльність злочинних груп корисливо-насиленої спрямованості, існувала в доволі локальних межах. Їй важко було конкурувати з адміністративно-бюрократичною системою.

До певної міри і на певних історичних проміжках радянська система зберігала не лише ефективний соціальний контроль, а й ілюзію соціальної справедливості. О. Гуров у книзі “Червона мафія” висловлює думку, що за часів правління Сталіна організованої злочинності не існувало, бо держава не давала можливості розгорнутися тіньовому ринку, однак сама держава до свого народу ставилася злочинно.

Зародження власне злочинних кланів як достатньо усталених злочинних організацій у сфері економіки

відбулося в СРСР на початку 60-х рр. XX століття. Цьому сприяло поширення негативної правосвідомості внаслідок зламу традиційних цінностей, руйнівна реформа правоохоронної системи, помилки в кримінально-правовій політиці, непродумані економічні перетворення. Такі процеси призвели, з одного боку, до зміцнення позицій професійної злочинності, а з іншого – до зловживань посадових осіб, коли необлікована сировина поступала в підпільне виробництво, цехи, а продукція – на чорний ринок. Таким чином, ґрунтом організованої злочинності й корупції слугує тіньова економіка.

За часів Брежнєва тіньовий ринок розширив свої межі, кримінальні клани почали легалізуватися. Владні відносини в суспільстві об'єктивно створювали умови для потенційної можливості перерозподілу власності, обміну політичної влади на економічну могутність. Соціальна структура поступово змінювалася, що призвело до оформлення відповідних корпоративних структур.

Тема політико-економічних груп, що мають монополістичне становище на національному ринку, отримуючи за рахунок пільг надприбутки, активно дискутується серед науковців України та Росії.

Серед сучасних соціологічних творів слід відзначити роботу (і значною мірою критику на неї) Д. Старка і Л. Бруста “Шляхи розвитку постсоціалізму: трансформація політики і власності на Сході Центральної Європи”, де так звані “сітьовим структурам”, що включають представників колишньої партійногосподарської номенклатури, силових структур і ділків чорного ринку, відводиться центральна роль (як позитивна, так і негативна) у боротьбі за власність, взаємодії економіки і політики у перехідний період.

Можна виокремити кілька груп інтересів: галузевих, регіональних, фінансово-економічних, фінансово-

* Клієнтела (лат. clientela) – у Стародавньому Римі група осіб, залежних від патрона; форма покровительства, протекціонізму.

політичних, адміністративно-економічних, сировинних, промислових, а також певну ієрархію клієнтарних угруповань, утворення тимчасових коаліцій і союзів на постійній основі, формування і обстоювання корпоративного інтересу. Соціологи для розпізнавання офіційних організацій, що вийшли з надр мафії, використовують аналіз джерел діяльності таких організацій та минулого їх лідерів.

Нині організована злочинність намагається набути респектабельності в очах громадськості, наприклад, шляхом різного роду PR-акцій, спонсорювання тощо. Індикатором інституціоналізації організованої злочинності може слугувати (за висловом В. Овчинського) її одержавлення. Даний процес характеризується:

- бідністю, розрухою, гострим дефіцитом життєвонеобхідного, соціальною прострацією населення, розривом комунікацій (можливість користуватися ними залишається в основному в руках злочинних угруповань);

- викачуванням усіх наявних ресурсів у населення за рахунок монополю високих цін на все, що забезпечує виживання;

- інтенсивну адаптацію максимально широких верств населення до участі в “чорному виробництві”, що включає наркотики, експлуатацію проституції, вбивства за плату та інші види діяльності, які забезпечують одержання надприбутку при порівняно низькокваліфікованій і нетрудомісткій праці;

- перехід до рабських форм експлуатації найманої праці у будівництві (“сицилійська модель”) і в аграрній сфері (“латифундистський метод”) [7, с. 66–67].

Опитування громадської думки “Українське суспільство на межі ХХІ ст.”, проведені Інститутом соціології НАН України, з року в рік показують незмінну і невтішну тенденцію, – серед основних соціальних груп, що відіграють домінуючу

роль у нашому суспільстві, респонденти на перше місце ставлять мафію, злочинний світ.

Л. Шелі говорить про те, що пострадянська організована злочинність є новою формою недержавного авторитаризму, оскільки громадяни, залякані членами злочинних угруповань, приватизацією останніми державного апарату. Авторитаризм пострадянської організованої злочинності проявляється у: 1) домінуванні адміністративних структур; 2) залякуванні громадян; 3) приватизації засобів примусу; 4) залякуванні журналістів у середині країни та за її межами; 5) приватизації державних ресурсів на користь організованих злочинних угруповань; 6) підривній діяльності стосовно громадянського суспільства, яке народжується [8, р.122].

Поширенню корупції на пострадянському просторі об’єктивно сприяли ряд історичних, політичних та соціально-економічних чинників, які, з одного боку, надали певним соціальним групам (квазікласам) нові можливості для задоволення власних потреб шляхом перерозподілу ресурсів, а з іншого боку – сприяли відстороненню і відчуженню більшої частини населення від загальнодержавної власності і обмеженню його впливу на політичне життя. Своєю чергою політична корупція призводить до тенденції мафіїзації держави, коли певні клієнтарні угруповання приватизують функції державних інститутів, намагаючись отримати політичну владу, легітимізувати своє становище і посилити власний вплив.

Методи аналізу даних щодо організованої злочинності

Соціологія організованої злочинності включає всі методи емпіричної соціології – опитування громадської думки, експертні дослідження, фокусовані групові інтерв’ю тощо. Разом з тим, на нашу думку, основним методом нової дисципліни має бути метод розвідування, тобто логічний

аналітичний процес, що забезпечує синтез та інтерпретацію даних, прогнозування майбутніх подій з метою досягнення організаційних висновків. Результати розвідування залежать значною мірою від наявності баз даних і методів обробки інформації.

Останнім часом у наукових дослідженнях набувають популярності техніки інтелектуального аналізу даних (Data Mining). Їхнє поширення обумовлюється низкою факторів і, насамперед, можливістю аналізу великих масивів інформації – від кількох тисяч до десятків тисяч об'єктів (і при цьому ознаки виміряні у різних шкалах), простотою інтерпретації результатів, використанням в умовах повної теоретичної невизначеності припущень про досліджувану модель даних.

До основних методів Data Mining належать класифікація, регресія і

кластеризація. За допомогою методів добування даних можна вирішити, зокрема, такі завдання:

- виявити підозрілі трансакції;
- типологізувати організовані злочинні групи;
- визначити критерії оцінки діяльності підрозділів органів внутрішніх справ;
- здійснити кримінологічну класифікацію територіальних одиниць;
- сформулювати рекомендації щодо оптимальних дій у випадку терористичного акту, звільнення заручників;
- визначити чинники інтенсифікації процесу залучення населення до вживання наркотиків;
- опрацювати прогнози щодо розвитку криміногенної обстановки залежно від демографічної, економічної політичної ситуації.

1. *Бова А. А.* Транснаціональна злочинність (за матеріалами ООН) // Тероризм і боротьба з ним : Міжвідомчий наук. зб. / За ред. А. І. Комарової, Ю. В. Землянського, В. О. Євдокимова та ін., – Т. 19. – К., 2001.
2. *Бова А. А.* Організована злочинність: спроба структурно-функціонального аналізу // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. Міжвідомчий наук. зб. / За ред. А. І. Комарової, М. О. Потебенька, В. П. Пустьовойтенка та ін. – Т. 22. – К., 2001.
3. *Ianni F. A.* A Family business: Kinship and social control in organized crime. – N.Y., 1972.
4. *Haller M. H.* Bureaucracy and the Mafia: An alternative view // Journal of Contemporary Justice. – 1992. – № 8.
5. *Albini J.* The American Mafia: Genesis of a Legend. – N.Y., 1971.
6. *Mastrofski S., Potter G.* Controlling organized crime: A critique of law enforcement policy // Criminal Justice Policy Review. – 1987. – № 2.
7. Організована злочинність-2 // Под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М., 1993.
8. *Shelley L.* Post-Soviet Organized Crime: A New Form of Authoritarianism // Russian Organized Crime: The New Threat? / Phil Williams ed. – London, 1997.

Подано до редакції 01.09.2003

Abstract.

Sociology of organised crime: general outline.

This material attempts to provide a general outline of sociology of organised crime, develop a methodological basis for this new discipline as well its major branches and perspective methods of data collection. Considering the increasingly common practise of adopting legislative acts under the pressure of "shadow" sector, we believe this subject should be incorporated not only in curriculum for future lawyers, yet also should become a part of training course in humanitarian and management fields (sociology, political science, psychology and history).